

La Tomba de Sennedjem a Deir-el-MedinaTT1

Autora: Marta Saura i Sanjaume

Director: Josep Padró Parcerisa

Departament de Prehistòria, Història Antiga i Arqueologia
Universitat de Barcelona

Capítol 4 La Tomba

4.1 Descobriment i excavació

La tomba de Sennedjem va ser descoberta el dia 1 de febrer de l'any 1886. Els fets passats aquell dia són narrats a mode de crònica periodística per Eduard Toda¹⁵⁹. Recordem que ell era el cònsol espanyol a Egipte, i estant en aquest país es va interessar molt per la seva història i cultura. Va conrear una bona amistat amb Maspero, cap del Servei d'Antiguitats Egípcies en aquell temps. Juntament amb Maspero i altres estudiosos Toda viatjava per Egipte descobrint les seves ruïnes i misteris. Durant un d'aquests viatges van anar a Lúxor i Karnak a bord del *Boulaq*. Allí es va presentar un beduí, Salam Abu Duhi, de Gurnah, que portava la notícia que s'havia descobert una tomba intacta a la necròpolis tebana. Aquesta tomba encara conservava la porta tancada, tal com l'havia deixada el sacerdot després d'haver enterrat l'últim difunt.

Salam Abu Duhi i altres tres egipcis havien sol·licitat permís per fer excavacions. Deir-el-Medina està al costat de Gurnah i, al no existir fins al moment monuments o llocs de massa interès, se'ls concedí sense problemes el permís. Després de pocs dies de treball van trobar un pou, fins aleshores tapat per les runes d'altres tombes.

---

¹⁵⁹ Toda *Son Notém*, pp.14-21

Una vegada sabuda la notícia del descobriment, ens diu Toda, que es van prendre les mesures oportunes per evitar possibles saquejos en recerca de joies o antiguitats. Al dia següent Maspero, Bouriant, Insinger i el mateix Toda van anar al lloc del descobriment.

Toda ens descriu perfectament com es trobava la tomba en aquell moment:

“De la nueva tumba desapareció enteramente la mastaba ó capilla funeraria exterior que en los cementerios egipcios señalaban el sitio de todos los sepulcros. Tampoco se hallaron estelas ó lápidas funerarias de ninguna clase; solo entre montones de ruinas veíase la entrada del pozo señalada por un brocal cuadrado, ancho de un metro y revestido en su parte superior de grandes ladrillos crudo amasados con paja”.

A partir d'aquí Toda comença la descripció de la tomba:

“Este pozo tenía unos 4 metros de profundidad; estaba abierto en la blanca roca caliza que forma la cordillera libica, y la orientación de sus lados correspondía perfectamente á los cuatro puntos cardinales (...). En las partes norte y sur había pequeños agujeros hechos á distancia regular en la piedra para facilitar el descenso de los obreros.

En el fondo del pozo, mirando á Poniente, se veía la entrada de una estrecha galería, que bajaba en plano inclinado con una extensión de 2 metros(...).

Daba acceso esta galería á una cámara ancha de 3 metros, larga y alta de 5, tallada en la roca viva de la montaña, y desnuda de todo adorno (...). Entonces cortaron otro pozo, profundo de un metro, junto al muro de Occidente, y á su extremidad abrieron otra galería en dirección á la derecha, hasta encontrar, á distancia de 3 ó 4 metros, mejor calidad de piedra (...).

*No sin emoción hallamos en el fondo de este último corredor la entrada de la cámara funeraria, en cuyo marco de piedra permanecía intacta la puerta de madera cerrada (...)*¹⁶⁰

A part d'aquestes dades de Toda, Maspero ens narra aquest descobriment. Segons ell el Sheikh Omar, encarregat de la vigilància de la necròpolis tebana pel Servei d'Antiguitats, va avisar-lo del descobriment el dia 31 de gener de 1886. I segons B. Bruyère els obrers de Salam Abu Duhi van trencar la llinda i els montants de la porta per poder entrar a l'hipogeu sense esperar a Maspero. Aquestes dades són contradictòries amb les de Toda qui, com hem vist assegura que van ser avisats pel beduí mateix i que ells mateixos van trencar la llinda i muntants de la porta per conservar-la. El fet que prèviament a la destrucció d'aquests elements es realitzessin uns calcs¹⁶¹ de les inscripcions, donaria la raó a Toda¹⁶².

¹⁶⁰ Toda, *Son Notém*, pp. 17-18

¹⁶¹ Els calcs dels quals ens parla Toda van ser donats al Museu Víctor Balaguer de Vilanova i la Geltrú (Barcelona) juntament amb les altres peces de la col·lecció Toda. Malgrat això no es troben al fons del museu.

¹⁶² Toda, *Son Notém*, pp. 21; B. Bruyère, *La tombe*, p. 2; Maspero, BIE, 1886, pp. 201-208; Padró a BSFE, 113, p. 38.

El fet és que fins el moment les excavacions realitzades a Deir-el-Medina havien estat desprovistes de mètode científic i portades a terme per diferents arqueòlegs: Drovetti, Salt, Mimaut, Sabatier, Wilkinson¹⁶³, que havien deixat Deir-el-Medina en un estat deplorable. Toda, quan narra l'arribada a Deir-el-Medina diu:

“Las ruinas cubren materialmente el suelo, alzándose entre ellas los agrietados y negros lienzos de muralla (...). Vasos y ánforas, estatuas y estelas, yacen esparcidos en fragmentos por los suelos, confundidos con los jirones de amarillas telas que fueron sudarios de las momias. Y aun más choca y repugna ver los restos humanos esparcidos por la arena, los destrozados cráneos cuya órbita conserva el apagado ojo del difunto, las mandíbulas que todavía guardan en su cavidad la lengua: asquerosos residuos de la vida, sirviendo ahora de pasto á las hienas y de festín á los chacales del desierto”.

Aquesta visió tan patètica duraria fins que l'any 1917 l'Institut Francès d'Arqueologia Oriental del Caire (IFAO) obtingués la concessió de les excavacions de Deir-el-Medina, fins a l'actualitat. Abans, però, van passar les missions de Tori i Berlín. Henri Gauthier al 1917 excava la tomba (troba els muntants de la porta de la capella de Sennedjem) i després Bernard Bruyère, que de manera sistemàtica, continua amb les excavacions. Al 1924 i 1925 descobreix i excava el pati i les capelles de Sennedjem i Khonsu (aquesta última decorada amb pintures murals). Al 1928 troba una tercera capella (possiblement pertany a Djaro, el sogre de Sennedjem). Al 1930 Bruyère recull els fragments del piramidió i dels muntants de l'entrada de la tomba. Aquests van ser els últims treballs realitzats a la tomba¹⁶⁴. Al 1959 Bruyère publica *La Tombe n°1 de Sen-nedjem à Deir el Medineh* (veure bibliografia general) on explica el descobriment de la tomba, fa una descripció de la tomba i copia els jeroglífics de la cambra funerària, la porta, la llinda i les muntants.

4.2 Descripció arquitectònica

A l'hora de descriure la tomba, tant l'exterior com especialment els elements subterranis, ens hem trobat amb un problema. La tomba de Sennedjem és una de les més visitades per turistes de Deir-el-Medina. Els autocars de curiosos turistes s'amunteguen a l'entrada i hom es pot passar una bona estona al sol esperant el torn per entrar. Actualment les visites es fan en grups de tretze persones cada vegada. Aquest fet ha fet que la fisonomia de la tomba hagi canviat una mica des del seu descobriment i les excavacions de Bruyère. Per aquest motiu ens hem hagut de remetre als textos de Toda, Maspero i Bruyère per poder saber com eren les diferents cambres i galeries subterrànies. De fet la tomba s'ha adequat per ésser visitada sense problemes pels turistes. S'ha obert un passadís d'est a oest, inclinat lleugerament, que va a parar al final del pou d'entrada. Les parets de les primeres cambres s'han consolidat i s'han fet escales que faciliten l'accés entre cambres.

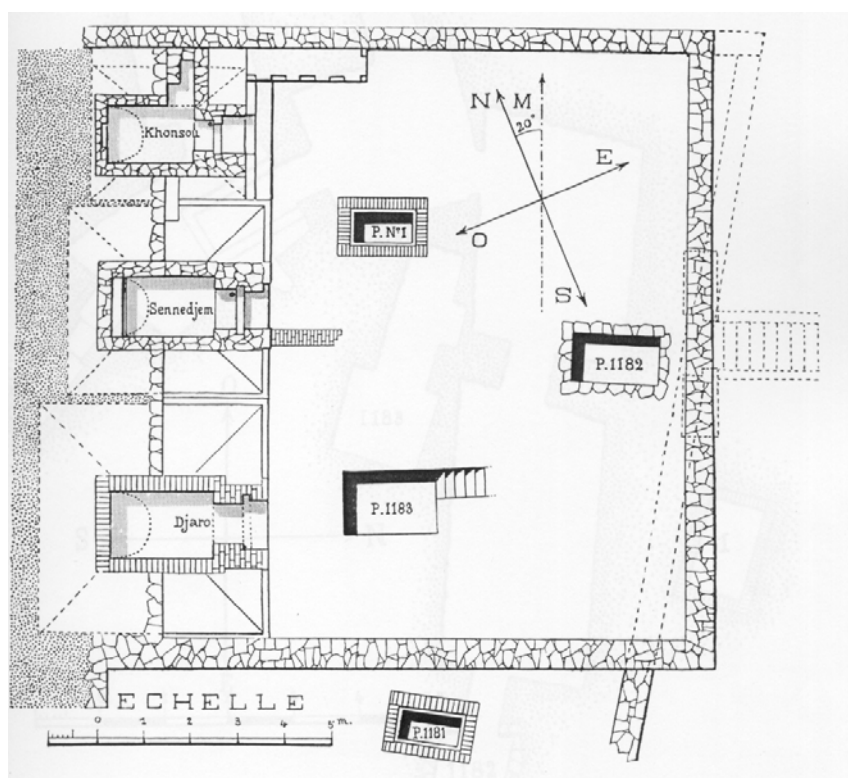
¹⁶³ Bruyère, *La tombe*, p. 1.

¹⁶⁴ Toda, *Son Notém*, p. 70; Bruyère, *Rapport*, 1933, pp. 92 i 95-96.

Per una altra part, vista la descripció de l'estat de Deir-el-Medina en el moment del descobriment i posteriors excavacions (veure punt 4.1.), podem dir que estem de sort. S'ha reconstruït la capella de Sennedjem en la seva totalitat.

4.2.1 El pati¹⁶⁵

Les tombes de Deir-el-Medina estaven situades a Occident del poble mateix, disposades en diferents terrasses a la pendent de la muntanya. La tomba de Sennedjem està situada al penúltim nivell inferior de la necròpolis i gairebé a la seva punta meridional. Està formada per un pati, elevat de manera que salva el desnivell de la muntanya, tres capelles en forma de piràmide i quatre pous dels quals només un pertany a Sennedjem. Aquests pous reben els números 1 (el de Sennedjem), 1181, 1182 i 1183.

Figura 4.1

Plànol del pati de la tomba TT1 segons Bruyère.

El pati té forma rectangular i té unes mesures de 12,35 metres de NO a SE × 9,40 metres, sense comptar la profunditat de les capelles, situades a l'oest. La construcció del pati, en terrassa, es manté gràcies a uns murs de dos metres d'alçada en la seva part més alta. Al costat d'aquest mur que va de S a NE trobem traces d'un canvi de direcció d'aquest mur. No es troben traces del piló d'entrada ni de l'escala d'accés al pati.

Els murs laterals N i S conserven una alçada de 0,50 metres x un gruix de 0,70 a la seva base, fets de grans blocs. En alguns d'aquests blocs s'han trobat unes traces de color vermell. Es tracta de dos signes

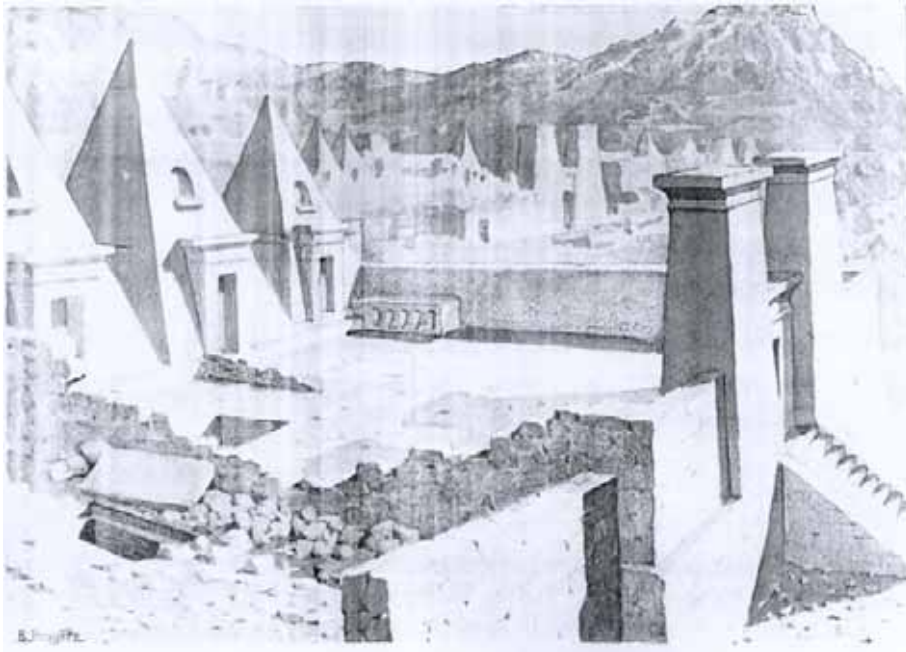
¹⁶⁵ Totes les mesures que en aquest apartat es donen s'han extret de Bruyère, *La tombe*, p. 5-12

que trobem en pedres dels murs i a la ceràmica funerària de les tombes 1, 1181 i 1182. També els trobem a l'interior de la capella de Sennedjem.

El mur del fons de les capelles s'elevava 2,5 metres. Servia de mur de contenció de la terrassa del nivell superior.

4.2.2 Les capelles

Com hem dit anteriorment al pati trobem tres capelles-piràmides. La més meridional pot ser la de Djaro, el sogre de Sennedjem. Bruyère¹⁶⁶ apunta la possibilitat de què es tractés del seu pare i no, com hem dit, del seu sogre, ja que existia una tradició gairebé generalitzada a Deir-el-Medina que demostra que a les tombes familiars la capella del sud és la del pare, la dels fills a l'esquerra i si hi ha un fill petit, encara més a l'esquerra. Malgrat això, com ja hem exposat al capítol 3, ens inclinem per la opinió que Djaro és el pare d'Ineferti, tal com indiquen altres evidències ja comentades. La capella central és la de Sennedjem i la més septentrional la del segon fill de Sennedjem, Khonsu.

Figura 4.2

Reconstrucció de les capelles segons Bruyère.

4.2.2.1 Capella de Djaro

La capella del sud està construïda seguint el tipus constructiu de la dinastia XVIII, és a dir, de maons, ja que era un material gairebé exclusiu de l'època. Les altres dues capelles combinen la pedra amb el maó, seguint el patró constructiu de la dinastia XIX.

---

¹⁶⁶ Bruyère, *La tombe*, p. 8

La capella sud està formada per una capella que reposa sobre una base de 0,4 m. La façana fa 5 metres. La sala interior fa 2,25m x 1,40 m x una alçada original de 2,20m. no presenta decoració ni traces d'una estela a la paret del fons. El seu piramidió no es conserva, però l'alçada total podria ser 7,50 metres i el seu angle de 50°.

4.2.2.2 Capella de Sennedjem

La capella del centre, de Sennedjem, està sobre la mateixa base de 0,40 m que l'anterior. La seva façana només fa 4,25 m. L'entrada a la capella està formada per un marc format per una llinda que s'avança a la paret inclinada de la piràmide. Fa 1,75 x 0,85 metres. Aquesta entrada és una mica irregular ja que

Figura 4.3

Reconstrucció actual en tova de la capella de Sennedjem

l'existència de la piràmide meridional va imposar que aquesta façana fos més curta en la part sud. Existia un petit mur en tovo cru que separava aquestes dues capelles. Bruyère apunta al fet que el culte de les generacions anteriors havia cessat, de la mateixa manera que existia un mur de les mateixes característiques entre la capella nord i la tomba n°2 de Khabekhnet, primer fill de Sennedjem¹⁶⁷. Al 1917 Gauthier va trobar una llinda i dos muntants en pedra calcària que pertanyien a la porta d'entrada de la capella. La piràmide està construïda meitat maons i meitat pedra. Es recolza com les altres dues al mur de contenció, de dos metres d'alçada, de manera que des del darrera de la piràmide l'efecte aconseguit és que sembla que la piràmide s'enfonsa a la "muntanya Occidental". Per sobre de l'entrada a la piràmide hi havia un nínxol on es col·locava una estela. No s'ha trobat l'estela, però Bruyère¹⁶⁸ explica que J.-J. Clère la va veure uns quants anys abans del 1940 a casa de l'antiquari de París Aslanian, juntament amb dos fragments que portaven el nom de Khonsu. En aquesta estela (Figura 4.4) es veu el difunt agenollat en actitud d'adoració vers la barca solar. Segons Bruyère l'estela deuria fer 0,32 x 0,35 m i tindria la part superior arrodonida. L'estela està dividida en dos registres. En el superior trobem la barca solar amb una divinitat dins un disc solar. La divinitat, amb el cos momificat, està asseguda sobre el que sembla un signe *maat* (𓏏) i sosté una creu *ankh*. No podem assegurar de quina divinitat es tracta ja que trobem una llacuna just al seu cap, però com el text ens parla de Re-Haractes suposem que es tracta d'una divinitat amb cap de falcó. El disc solar té, tant al davant

¹⁶⁷ Bruyère, *La tombe*, p. 8-9

¹⁶⁸ Bruyère, *La tombe*, p. 9 i 18

com al darrera un signe *šmsw* (𓆎)¹⁶⁹. En el registre inferior es poden llegir 8 columnes jeroglífiques, d'esquerra a dreta. D'aquestes columnes, la primera està molt fragmentada i només es distingeixen pocs signes. Sota les quatre últimes, més curtes, es representa el difunt agenollat, amb les mans aixecades en actitud de pregària, mirant cap a l'esquerra. Les columnes jeroglífiques són les següents:

- 1.-
- 2.-
- 3.-
- 4.-
- 5.-
- 6.-
- 7.-
- 8.-

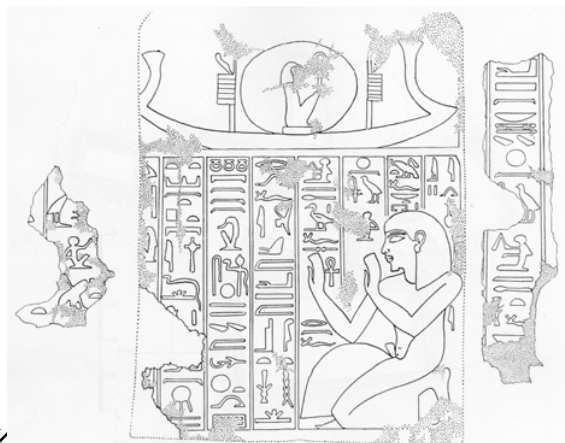
"(...) (...) del cel. Aclamació a (...) quan brilla a Manu i il·lumina el Doble País després de casa seva. Així diu el Servidor en el Lloc de la Veritat, Sennedjem, justificat, el seu fill, qui fa viure el seu nom, Khonsu, la seva mare, la Senyora de la Casa, Ineferti"

Els dos fragments que també tenia l'antiquari tenien una inscripció vertical amb el nom de Khonsu. Bruyère no creu que pertanyin a l'estela¹⁷⁰. El primer d'ells és molt petit, només feia 11 x 0,6 cm. La inscripció, evidentment fragmentada deia, de dreta a esquerra:

. Que segurament és part del nom de Khonsu seguit del nom de la seva mare.

El segon fragment és una mica més gran, 19 x 0,4 cm. El text vertical es llegeix d'esquerra a dreta:

, *"{Servidor} del Senyor de les Dues Terres, Khonsu, justificat, i la seva germana, la Senyora*

Figura 4.4
Fragments d'estela del nínxol de la capella de Sennedjem i altres fragments descrits per l'antiquari Aslanian.

¹⁶⁹ Aquest signe és anomenat Signe del Seguidor: es faria servir per a designar remots avantpassats. En papirs i textos funeraris apareix com a pal major de la barca solar. En alguns textos els difunts desitgen pujar a la barca solar i entrar en el cel, d'aquesta manera el difunt s'assimilaria en un dels "seguidors", convertint-se en un d'ells. També es pot associar a la deessa *Mafdet*, que en els *Textos de les Piràmides* i en algunes representacions protegia a la barca de Re de les serps: Wilkinson, *Cómo leer*, p. 188-189.

¹⁷⁰ Bruyère, *La tombe*, p. 19

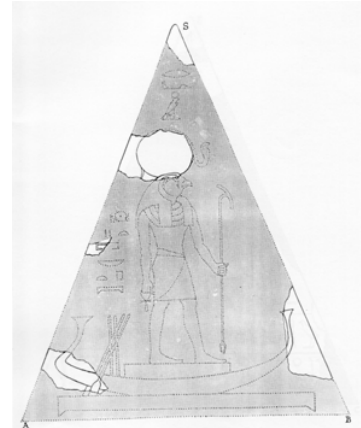
Angle d'inclinació, 46°. La reconstrucció proposada per Bruyère és:

- Cara Sud: Sennedjem, agenollat mirant cap a la dreta té les mans aixecades en actitud d'adoració. Té una franja de jeroglífics sota seu, així com també té text jeroglífic per damunt del cap i al seu davant.

El text superior segons Bruyère diria: , "Osiris, Servidor en el Lloc de la Veritat, Sennedjem, justificat". El text de la franja horitzontal, llegit de dreta

a esquerra diria el mateix:

, "Osiris, Servidor en el Lloc de la Veritat, Sennedjem, justificat".

- Cara Est: d'aquesta cara no queden gaires fragments. Bruyère proposa la representació de Re-Haractes sobre la barca solar. El déu estaria dempeus, amb el disc solar i ureus i rostre de falcó, mirant cap a la dreta i agafant amb una mà una creu *ankh* i el ceptre amb l'altra. El seu nom podria estar escrit per damunt el

cap i el seu darrera: , "Re-Haractes, Senyor del Cel".

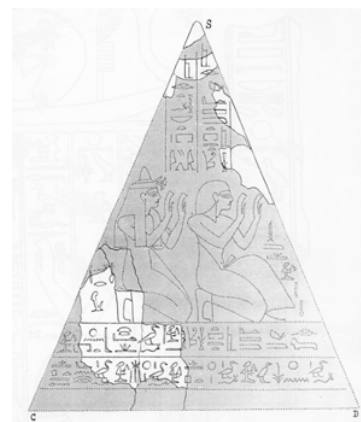
- Cara Nord: en aquesta cara tornem a trobar a Sennedjem agenollat en actitud d'adoració amb les mans aixecades. Trobem text jeroglífic per damunt i darrera seu, així com també hi ha dues franges horitzontals amb jeroglífics a la part inferior. El text al voltant de la figura tornaria a repetir el títol i nom de Sennedjem:

, "Osiris, Servidor en el Lloc de la Veritat, Sennedjem, justificat". El text de les franges

dirien: Franja superior:

, "Osiris, Servidor en el Lloc de la Veritat, Sennedjem, justificat". Franja

inferior: , "La seva germana, la Senyora de la Casa, Iineferti i el seu fill¹⁷⁴, Khonsu"

- Cara Oest: en aquesta cara Bruyère proposa la imatge de Sennedjem i Iineferti agenollats en actitud d'adoració. Per damunt, davant i darrera seu hi hauria el títol i nom de cadascun:

¹⁷⁴ El possessiu ./podria referir-se a Sennedjem, com apunta Bruyère o bé a Iineferti, com és el cas que trobem a la porta d'entrada a la cambra funerària, on per referir-se a la filla de Sennedjem i Iineferti, Ir-nefer es fa servir el possessiu femení ./s.

 “Osiris, Servidor en el Lloc de la Veritat, Sennedjem, justificat, la seva germana, la Senyora de la Casa, Ineferti”.

L'alçada total de la piràmide seria 6,85 metres i un angle d'inclinació de 46°.

4.2.2.3 Capella de Khonsu

Al igual que les altres dues capelles aquesta també reposa sobre un graó. Fa 3,10 m de façana i, a l'igual que la de Sennedjem presenta una irregularitat d'asimetria ja que al seu cantó nord s'havia construït una piràmide un contemporani de Khonsu, el Servidor Amennakht (tomba 218).

La piràmide de Khonsu està construïda amb pedra i maó. Com les capelles característiques de Deir-el-Medina tenia una entrada amb llinda i muntants avançada a la inclinació de la piràmide. La porta d'entrada feia 0,8 x 1,6 m. Per sobre l'entrada es trobaria un nínxol per col·locar-hi una estela, però no s'han trobat evidències. La piràmide culminaria amb un piramidió, que actualment es troba al Museu de Torí (c. 1622)¹⁷⁵.

El piramidió té 70 cm. d'alçada, una amplada de base 39 cm i angle d'inclinació de 52°. La seva decoració representa el cicle solar:

- Cara S-E: es pot veure un falcó, mirant cap a la dreta, coronat amb el disc solar i ureus. Es troba sobre un signe de l'horitzó (𓏏). Al seu davant i per sobre del disc solar hi ha el nom del

falcó: , “{Re-Har}actes Déu Gran, Senyor del Cel”. Estem a la primera fase del cicle solar. A la base

hi ha una franja horitzontal amb més text jeroglífic:

- Cara N-O: aquesta cara està dividida en dos. El registre inferior es veu fragmentat en la seva part dreta. En ell es veuen dos homes entre una dona. Tots tres agenollats i amb el braç dret aixecat en senyal de salutació mentre l'altre el tenen estirat cap endavant amb el puny tancat. El text que tenen sobre els seus caps està dividit en diferents columnes molt curtes i es llegeix de dreta a

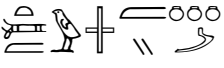
esquerra:

¹⁷⁵ Per més informació consultar la fitxa tècnica a l'apèndix de peces per museus.

“{L’Osiris Khonsu}, justificat, la Senyora de la Casa Tamaket i el seu fill (...)”¹⁷⁶ justificat”.

El registre superior està decorat amb la imatge d’Atum a la barca solar, mirant cap a la dreta. És la segona fase del cicle solar. La divinitat, momiforme, està asseguda, amb la doble corona i una creu

ankh al genoll. Al seu voltant la inscripció amb el seu nom: , “Atum, que està al capdavant de Manu”.

- Cara E-N: la decoració d’aquesta cara correspon a la tercera fase del cicle solar. Apareix l’escarabat *Kheper* amb les ales desplegades, arrossegant el disc solar que té, com si fossin els seus ratjos dos signes *uas* i una creu *ankh*. La part inferior d’aquesta cara està perduda, de manera que no sabem si hi havia alguna inscripció.
- Cara O-S: decorada amb tres figures humanes. Agenollats i amb les mans aixecades en adoració. El cos de l’últim personatge es distingeix com masculí pel pentinat, però li manca la part inferior. Per sobre els seus caps hi ha 5 columnes jeroglífiques de dreta a esquerra amb el nom i títol de Khonsu, la seva esposa Tamaket i el seu fill Nekhemmut:

(1) (2) (3)
 (4) (5) (6)

“L’Osiris, Servidor en el Lloc de la Veritat, Khonsu, justificat, la seva germana, la Senyora de la Casa, Tamaket, justificada i el seu fill, Nekhemmut, justificat.

Al vèrtex de la piràmide hi ha una piràmide en un horitzó, simbolitzant la necròpolis i l’última etapa del recorregut solar.

La particularitat que presenta aquesta capella són les pintures que decoren el seu interior. Recordem que Khonsu, el cinquè dels fills de Sennedjem, no té una tomba pròpia, sinó que es va enterrar, juntament amb la seva esposa Tamaket, a la tomba del seu pare. Aleshores és fàcil suposar que aquesta decoració era com una nota personal, amb imatges referents a la seva vida sobre la terra o en el Més Enllà que no estava sotmesa a la decoració de la tomba del seu pare.

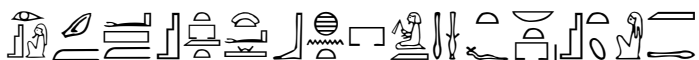
A la paret est¹⁷⁷ trobem dos registres. El superior només conserva part de la seva decoració i es veu una parella, un home i una dona, vestits de l’època. Al registre inferior hi ha una altra parella, igualment un home i una dona, amb els braços aixecats en actitud d’adoració. Sobre els seus caps hi ha un petit text jeroglífic:

¹⁷⁶ El nom complet del fill de Khonsu i Tamaket apareix més endavant, a la cara O-S del piramidió de Khonsu com

, *nhmmwt, Nekhemmut*

¹⁷⁷ A nosaltres ens han arribat les fotografies de Bruyère. La seva escassa qualitat no ens permet veure tot allò que el mateix Bruyère descriu, de manera que ens remetrem continuament als seus comentaris descriptius: Bruyère, *La tombe*, p. 12-14.

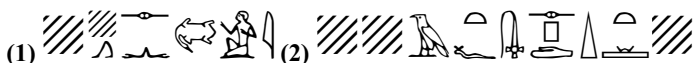

“L’Osiris, Servidor en el Lloc de la Veritat, Khabekhnet, justificat, i la seva germana, la Senyora de la Casa, Isis, justificada.”

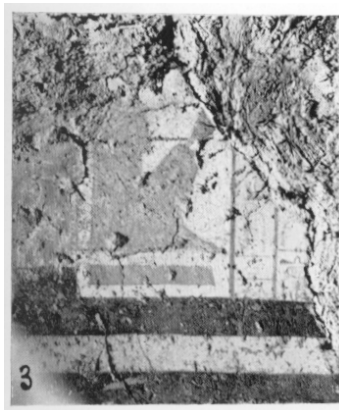
Veiem aquí que apareix Isis com l’esposa de Khabekhnet. Recordem que ella és la segona esposa de Khabekhnet i Sakh la primera, com veurem a les pintures de la paret sud-est de la cambra funerària de Sennedjem.

De la paret nord només es distingeix una figura asseguda, amb el cos momificat, portant un ganivet. No es distingeix el cap, però es deu tractar d’un geni guardià de les portes del Més Enllà. Per sort encara es pot llegir algun fragment de text que es conserva en dues petites columnes davant del geni que el distingeix com el guardià de la vuitena porta:

“(…) La que extingeix la flama (…)”

Darrera aquest geni es distingeix part d’un segon geni i un fragment escrit:

“(…) el nom del guardià (…)?”

Segons Bruyère el nom d’aquest geni apareix a la tomba de Sennedjem al costat del geni nan que guarda la cinquena porta, per la qual cosa es podria tractar del mateix, encara que nosaltres no podem confirmar aquesta relació per la mala qualitat de les imatges. El que queda clar és que en aquesta paret hi hauria una escena similar a la que trobem al registre superior de la paret sud, costat est, de la cambra funerària de Sennedjem, havent una selecció dels genis guardians de les portes del Més Enllà. Sota d’aquesta escena hi ha una banda horitzontal que deuria donar la volta a la capella. Bruyère¹⁷⁸

transcriu part d’aquest text: “(…) pel ka de l’Osiris, Servidor en el Lloc de la Veritat a (…)”.

La banda s’acaba a l’oest amb el text “(…) Servidor en el Lloc de la Veritat, Khonsu”.

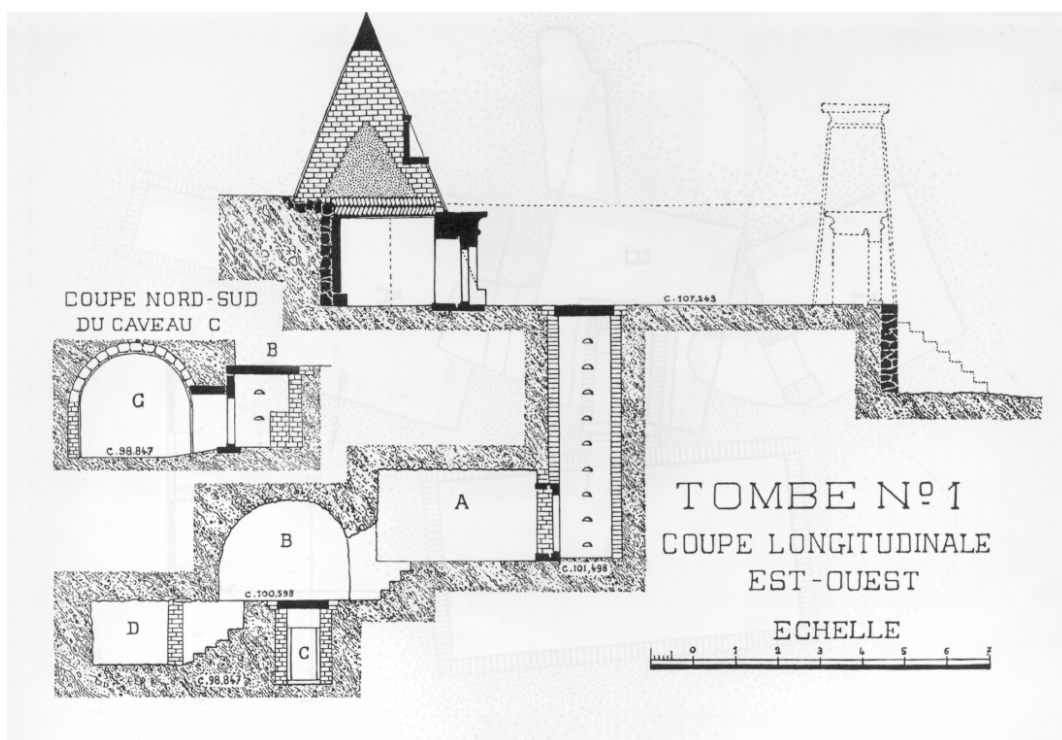
¹⁷⁸ Bruyère, *La tombe*, p. 13.

Este pozo tenía unos 4 metros de profundidad d; estaba abierto en la blanca roca caliza que forma la cordillera líbica, y la orientación de sus lados correspondía perfectamente á los cuatro puntos cardinales (...). En las paredes Norte y Sur había pequeños agujeros hechos á distancia regular en la piedra para facilitar el descenso de los obreros.

*En el fondo del pozo, mirando á Poniente, se veía la entrada de una estrecha galería, que bajaba en plano inclinado con una extensión de 2 metros (...)*¹⁸⁰

El pou té en veritat una profunditat de 6,05 m. El forat té forma rectangular: 1,40 x 0,70m A les parets nord i sud hi ha efectivament uns petits orificis a distància regular que servia per a poder pujar i baixar del pou amb més facilitat. Al final de la paret Oest trobem l'orifici de la porta de 1,40 a 1,70 m d'alçada. A Deir-el-Medina normalment existia una porta de pedra o fusta plena d'inscripcions. Al 1921 segons Bruyère¹⁸¹ encara estava la part inferior d'aquesta porta, feta de gres i gravada amb textos. Bruyère també diu que estan als magatzems de l'Institut Francès d'Arqueologia Oriental. Certament, però, ens és estrany veure com E. Toda¹⁸² en el seu reportatge tan exhaustiu del descobriment de la tomba no menciona en cap moment aquesta porta ni el segell que se suposa romania intacte.

Figura 4.6

Alçat del pati, les capelles i les cambres subterrànies de la tomba de Sennejdem segons Bruyère.

¹⁷⁹ Bruyère, *La tombe*, p. 14, nota 1

¹⁸⁰ Toda, *Son Notém*, p. 18.

¹⁸¹ Bruyère, *La tombe*, p. 20. Malgrat aquesta data, amb anterioritat Bruyère ens diu (p. 7) que era l'any 1924 quan encara es conservava la part inferior d'aquesta porta.

¹⁸² Toda, *Son Notém*, p. 18.

Creuada la porta s'entra en una primera galeria. Toda descriu així les diferents cambres que es troben abans d'arribar a la cambra sepulcral:

“Daba acceso esta galería á una cámara ancha de 3 metros, larga y alta de 5, tallada en la roca viva de la montaña, y desnuda de todo adorno. Quizás los constructores del sepulcro proyectaron destinar aquella sala para cámara mortuoria; pero no pudieron realizar tal idea por la mala calidad de una gran vena de piedra, desigual y quebradiza, que la atraviesa en toda su longitud. Entonces cortaron otro pozo, profundo de un metro, junto al muro de Occidente, y á su extremidad abrieron otra galería en dirección á la derecha, hasta encontrar, á distancia de 3 ó 4 metros, mejor calidad de piedra para esculpir y pintar las escenas funerarias (...)”¹⁸³

Flanquejada la porta s'entra a una primera sala, sala A, de 3 x 3,80m. Aquesta sala no presenta cap tipus de decoració. D'ella passem a través d'una petita escala de 90 cm d'alçada a la sala B, també orientada cap a occident però a un nivell inferior. Aquesta sala mesura 3,50 x 2,50m i tampoc presentava cap mena de decoració. Aquesta sala havia estat tallada en volta per poder revestir-la de maó i després decorar-la, però tal com diu Toda, deuria ser defectuosa per poder-ho fer. També presenta una petita rectificació cap el sud en l'eix amb la sala precedent.

A la banda sud d'aquesta sala B hi ha un forat de 2 metres de llarg, a peu pla, que és on es van trobar totes les ceràmiques sense decorar i la majoria fragmentades¹⁸⁴. En elles s'identifiquen les sigles de Sennedjem que també trobàvem a la seva capella i en el mur del pati.

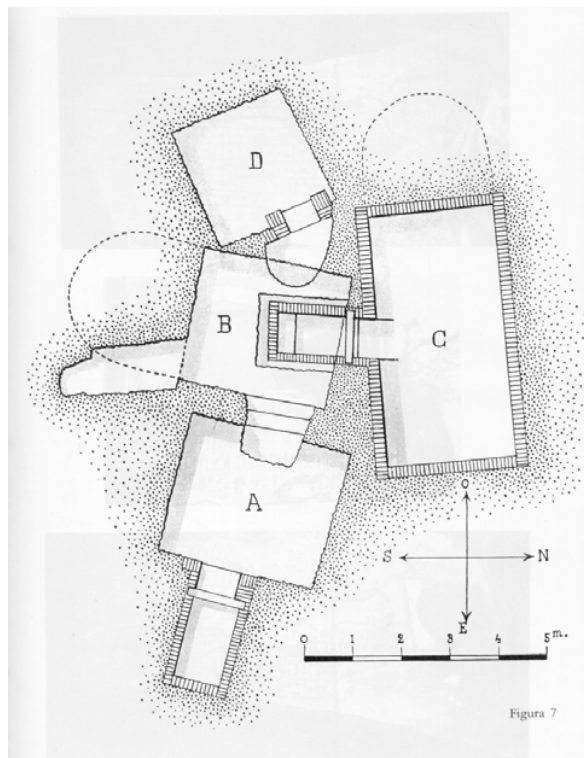
A la paret oest de la sala B s'obre una nova cambra (actualment tancada) accessible a través d'un petit pou. Aquesta nova sala, sala D, té forma irregular per les seves parets mal tallades. Fa 2,40 x 2,95 m i 1,40 d'alçada. Dos muntants de maó cru enquadraven la seva porta. Bruyère¹⁸⁵ ens ofereix dues hipòtesis sobre aquesta cambra: la primera és que la cambra havia estat oberta buscant una millor veta de roca per a poder construir-hi la cambra sepulcral, però veient la dificultat en tallar la pedra la van abandonar. La segona hipòtesi apunta al fet que la cambra sigui posterior a la resta de sales, havent-se construït per posar-hi els nous sarcòfags, mòmies o objectes de caràcter funerari de posteriors enterraments. Nosaltres descartaríem aquesta última ja que és evident que la cambra roman inacabada i perquè no va albergar mai cap objecte o restes humanes. En canvi la cambra principal n'estava plena incloent grans sarcòfags, sarcòfags més petits, mòmies sense caixa i quantitat de diferents objectes, és a dir, estava completament plena. L'única possibilitat que aquesta segona hipòtesi sigui correcta seria que la cambra no es va acabar de construir va ser, no per la mala qualitat de la pedra, sinó perquè es va abandonar definitivament la tomba de Sennedjem com a lloc d'enterrament. En aquest cas les dues possibilitats serien provables.

¹⁸³ Toda, *Son Notém*, p. 18

¹⁸⁴ Part d'aquesta vaixela ha estat estudiada per Nagel (*La céramique*, p.172)

¹⁸⁵ Bruyère, *La tombe*, p. 21

Figura 4.7

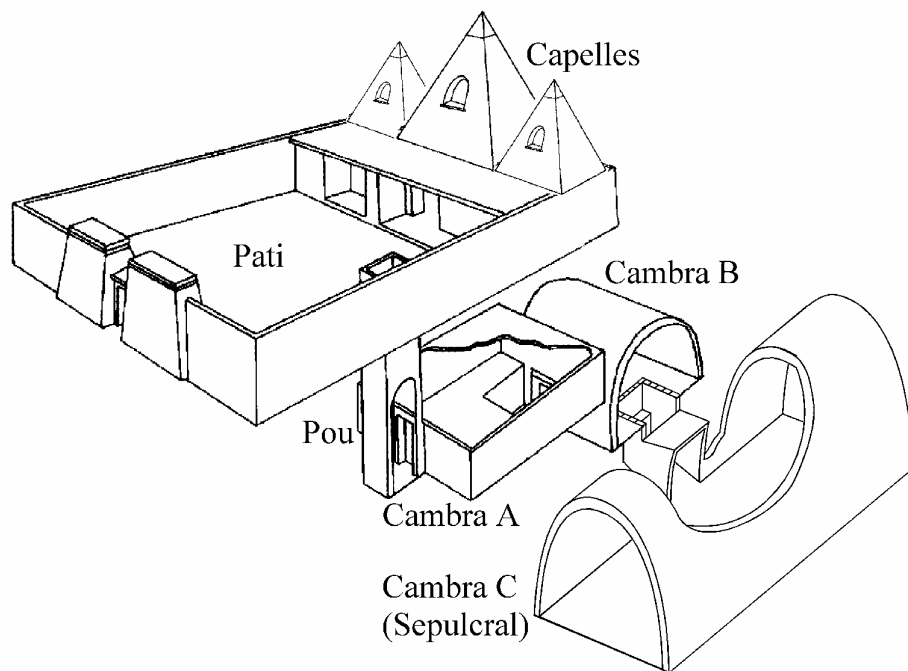
Vista en planta de les cambres subterrànies de la tomba de Sennedjem, segons Bruyère.

A la paret nord de la sala B trobem un pou d'1,30 x 0,80 m i de 2 metres de profunditat construït en maons sota el sòl de la cambra B. Es tancava el forat superior d'aquest pou per una llosa de calcària. Aquesta llosa estava a lloc al 1886 però va ser trencada i al 1921 encara es trobaven alguns fragments.

“No sin emoción hallamos en el fondo de este último corredor la entrada de la cámara funeraria, en cuyo marco de piedra permanecía intacta la puerta de madera cerrada por el sacerdote que depositara en aquel recinto el último cadáver. Era, pues, evidente, que teníamos delante uno de los raros hipogeos que en la necrópolis tebana han escapado á las depredaciones de los romanos, los coptos y los árabes”¹⁸⁶

La Figura 4.8 mostra una reconstrucció volumètrica que permet fer-se una idea tridimensional de l'estructura de la tomba. Farem servir en els capítols següents aquesta figura per situar els diferents elements pictòrics i els textos.

¹⁸⁶ Toda, *Son Notém*, p. 18

Figura 4.8

Reconstrucció tridimensional de les cambres de la tomba de Sennedjem (no a escala).